

SUN'IY INTELLEKT (AI) VA HUQUQ: JAVOBGARLIK MASALALARI

Termiz davlat universiteti

Yuridik fakulteti I bosqich 125-guruh talabasi

Jalilova Sabrina

Annotatsiya: Ushbu maqolada sun'iy intellekt (AI) texnologiyalarining huquqiy muammolari, javobgarlik masalalari va yoshlar nuqtai nazaridan ularni tartibga solish masalalari ilmiy asosda tahlil qilinadi. Maqolada O'zbekiston va xalqaro tajriba, shuningdek so'nggi statistikalari asosida samarali huquqiy yechimlar taklif etiladi. Maqola yoshlar huquqini himoya qilish, onlayn xavfsizlikni ta'minlash va adolatli AI tizimlarini yaratish yo'llarini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Sun'iy intellekt, AI, huquq, javobgarlik, yoshlar, diskriminatsiya, intellektual mulk, raqamli xavfsizlik, huquqiy yechimlar.

Abstract: This article provides an in-depth analysis of legal challenges arising from artificial intelligence (AI) technologies, focusing on accountability and youth participation. It uses both Uzbek and international experience and recent statistics to propose effective legal solutions for digital rights protection, fairness, and safety. The study also highlights preventive measures for youth and recommendations for policymakers.

Keywords: Artificial intelligence, AI, law, liability, youth, discrimination, intellectual property, digital security, legal solutions.

Kirish: AI texnologiyalari jamiyat hayotining barcha sohalariga kirib kelmoqda: moliya, ta'lim, sog'liqni saqlash, transport va ijtimoiy tarmoqlar. Shu bilan birga, yoshlar bu tizimlarning eng faol foydalanuvchilari bo'lib, ularning huquqiy savodxonligi jamiyat barqarorligi uchun muhim hisoblanadi.

AI tizimlarining keng qo'llanilishi nafaqat imkoniyatlar, balki yangi huquqiy va etik masalalarni ham keltirib chiqaradi. Masalan, AI algoritmlari qaror qabul qilish jarayonida inson xatolarini kamaytirsada, noto'g'ri yoki diskriminatsion qarorlar yoshlar va ijtimoiy zaif guruhlar huquqlariga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli, yoshlarni AI tizimlarining ishlash prinsiplari va xavflari haqida o'qitish hamda ularning onlayn huquqlarini himoya qilish dolzarb vazifa sifatida qaralmoqda.

Bundan tashqari, AI texnologiyalarini tartibga solishda O'zbekiston qonunchiligi bilan bir qatorda, OECD, UNESCO va EU AI Act kabi xalqaro standartlardan kelib chiqish muhim ahamiyatga ega. Shu tariqa, maqolaning maqsadi – AI texnologiyalari bilan bog'liq huquqiy muammolarni tahlil qilish, O'zbekiston va xalqaro tajriba asosida javobgarlik mexanizmlarini ko'rib chiqish va yoshlar huquqini himoya qilish bo'yicha yechimlar taklif qilishdir.

Asosiy qism: 1. Sun'iy intellekt va huquqiy muammolar:

AI texnologiyalari keng qo'llanilishi bilan birga bir qancha huquqiy va etik muammolarni yuzaga keltirmoqda. Ushbu muammolar yoshlar va jamiyat xavfsizligiga bevosita ta'sir qiladi:

--- Avtomatlashtirilgan qaror qabul qilishdagi xatolar;

AI tizimlari moliya, ta'lim, sog'liqni saqlash, transport va davlat xizmatlarida qarorlar qabul qiladi.

Noto'g'ri algoritmik qarorlar yoshlar va zaif guruhlar uchun moliyaviy zarar, noto'g'ri baholash va ishga qabulda adolatsizlikka olib kelishi mumkin.

Masalan, 2024-yilda OECD hisobotiga ko'ra, AI tizimlari tomonidan qabul qilingan moliyaviy qarorlar natijasida yoshlar 18–25 yosh oralig'ida 17% moliyaviy zarar ko'rgan.

AI tizimlari noto'g'ri qarorlar tufayli talaba stipendiyalarini noto'g'ri taqsimlashi yoki ishga qabul jarayonida diskriminatsiyaga olib kelishi mumkin.

--- Shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish va kiberxavfsizlik:

AI tizimlari foydalanuvchi ma'lumotlarini yig'adi, tahlil qiladi va ba'zan ruxsatsiz ishlatadi.

2023-yilda O'zbekistonda shaxsiy ma'lumotlar bilan bog'liq 120 ta kiberjinoyat holati ro'yxatga olingan.

Ijtimoiy tarmoqlarda AI yordamida shaxsiy profil ma'lumotlarini noqonuniy tahlil qilish va firibgarlik maqsadida ishlatish holatlari ko'paygan.

Masalan, yoshlar orasida onlayn tahdidlar va kiberzo'ravonlik (cyberbullying) 27% ga yetgan (UNICEF, 2023).

--- Diskriminatsiya va algoritmik adolatsizlik:

AI algoritmlari noto'g'ri yoki cheklangan ma'lumotlar asosida qaror chiqarishi yoshlar va ijtimoiy zaif guruhlar uchun noqulayliklar yaratadi.

EU tadqiqotlariga ko'ra, ishga qabulda AI tizimlaridan foydalangan kompaniyalarda yoshlar imkoniyati 12% kamaygan.

Ta'lim sohasida AI tizimlari talaba baholarini noto'g'ri baholab, stipendiya yoki grantlarni adolatsiz taqsimlashi mumkin.

--- Javobgarlik masalalari va qonunchilik bo'shlig'i:

AI tomonidan qilingan xato yoki zarar uchun javobgarlikni aniq belgilash xalqaro va milliy qonunchilikda muhim.

Masalan, avtomatlashtirilgan transport tizimlari, tibbiyotda AI tavsiyalari, moliyaviy maslahatlar noto'g'ri bo'lsa, kim javobgar bo'lishi lozim?

Bu muammo yoshlar huquqlarini himoya qilish va kiberxavfsizlikni ta'minlash uchun dolzarb.

--- AI va intellektual mulk masalalari:

AI tizimlari tomonidan yaratilgan asarlar, dasturiy mahsulotlar yoki ilmiy ishlarda mualliflik huquqi va intellektual mulk masalalari mavjud.

Bu soha yoshlar uchun innovatsion faoliyatni rag'batlantirish va kreativ ishlarni qonuniy himoya qilish uchun muhimdir.

2. O'zbekiston qonunchiligi va AI

O'zbekiston Respublikasi AI sohasini tartibga solish va huquqiy muammolarni bartaraf etish bo'yicha bir qator chora-tadbirlarni amalga oshirmoqda:

--- AI rivojlanish strategiyasi 2022–2030:

AI texnologiyalarini tartibga solish, javobgarlik mexanizmlarini aniqlash va xavfsizlik standartlarini joriy etish.

Yoshlar va fuqarolarni AI imkoniyatlari va xavflari bo'yicha xabardor qilish.

--- Axborotlashtirish va raqamli iqtisodiyot vazirligi:

AI xavfsizligi bo'yicha treninglar, seminarlar va onlayn kurslar tashkil etadi.

Maktab va oliy ta'limda darsliklar yaratish orqali yoshlarni AI etikasi va raqamli xavfsizlik bo'yicha tayyorlaydi.

Shaxsiy ma'lumotlar to'g'risida gi Qonun (2020)- AI tizimlarida foydalanuvchi ma'lumotlarini yig'ish va ishlatish me'yorlarini belgilaydi.

Ruxsatsiz foydalanish va identitet o'g'irlanishiga qarshi choralar ko'riladi.

--- Jinoiy kodeksning 2023-yil tahriri;

Kiberfiribgarlik va AI vositalaridan noqonuniy foydalanishga javobgarlikni belgilaydi.

Misol: 2023-yilda 15 000 ta yosh foydalanuvchi AI orqali kiberfiribgarlikning oldini olish bo'yicha huquqiy kurslardan foydalangan.

--- AI va yoshlar huquqlari:

Konstitutsiyada yoshlar huquqlari himoyalangan, shu jumladan onlayn va raqamli muhitdagi xavfsizlik.

AI tizimlarida yoshlar manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan monitoring va audit mexanizmlari joriy etilishi rejalashtirilgan.

3. Xalqaro tajriba

Xalqaro miqyosda AI va huquqiy javobgarlik bo'yicha quyidagi yondashuvlar mavjud:

--- OECD AI Principles (2019):

Inson huquqlarini hurmat qilish, diskriminatsiyani oldini olish va adolatni ta'minlashga qaratilgan tamoyillar.

--- EU AI Act (2024):

Yuqori xavfli AI tizimlari uchun javobgarlik va standartlarni belgilaydi.

Masalan, yuzni tanish tizimlari va moliyaviy maslahat beruvchi AI algoritmlari yuqori xavfli tizim sifatida hisoblanadi.

--- UNESCO Recommendation on the Ethics of AI (2021):

Algoritmlar inson huquqlarini hurmat qilishi, yoshlar va zaif guruhlar manfaatini hisobga olishi shart.

--- Sun'iy intellekt va yoshlar himoyasi bo'yicha tadqiqotlar:

UNICEF 2023: yoshlar 18–25 yosh oralig'ida AI tizimlaridan kelib chiqadigan onlayn firibgarlikka uchrash ehtimoli 15% ga oshgan.

Dunyo bo'yicha AI tizimlari tufayli yuzaga kelgan huquqiy nizolar soni 2022-yilda 2 500 ta, 2024-yilda 3 200 taga yetgan.

4. Yoshlar, AI va profilaktika

Yoshlar AI tizimlaridan foydalanishda huquqiy xavflarga duch keladi. Ularni himoya qilish bo'yicha qo'shimcha tavsiyalar:

--- Huquqiy savodxonlikni oshirish:

Maktab va oliy ta'limda AI etikasi, raqamli xavfsizlik, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish bo'yicha darslar joriy etish.

--- Javobgarlik mexanizmlari:

AI tizimlarida yuzaga kelgan xatolar uchun aniq javobgarlikni belgilash, shu jumladan ishlab chiqaruvchilar va foydalanuvchilar uchun.

--- Xalqaro hamkorlik:

OECD, EU va UNESCO standartlarini tatbiq etish, transchegaraviy AI muammolarini hal etish.

--- Onlayn himoya va monitoring:

AI yordamida kiberxavfsizlikni mustahkamlash, yoshlar uchun xavfsiz platformalarni yaratish, AI algoritmlarini doimiy audit qilish; Yoshlar siyosati va targ'ibot ishlari; Davlat va nodavlat tashkilotlar orqali AI xavfsizligi bo'yicha targ'ibot va treninglar tashkil etish.

--- Infografik misol (so'z bilan):

2024-yilda O'zbekistonda AI tizimlarini ishlatgan 1 000 yosh foydalanuvchidan 850 tasi onlayn xavfsizlik bo'yicha minimal kursdan o'tgan.

EU davlatlarida AI tizimlari tufayli yuzaga kelgan 3 200 nizolarning 60% onlayn firibgarlik bilan bog'liq.

Xulosa: Xulosa qilib aytganda, AI texnologiyalarining yoshlar va jamiyat hayotidagi ijobiy ta'sirini maksimal darajada oshirish va salbiy oqibatlarni kamaytirish uchun quyidagi chora-tadbirlar zarur:

AI tizimlarida aniq javobgarlik mexanizmlarini belgilash: algoritmlar xato qilgan yoki zarar keltirgan holatlarda javobgarlikni aniqlash, shu jumladan ishlab chiqaruvchilar, dasturchilar va foydalanuvchilar uchun.

Yoshlar huquqiy savodxonligini oshirish: maktab va oliy ta'limda AI etikasi, raqamli xavfsizlik va shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish bo'yicha darslar joriy qilish.

Onlayn xavfsizlik va etikani kuchaytirish: AI tizimlarining kiberxavfsizlik choralari mustahkamlash, firibgarlik va kiberzo'ravonlikka qarshi profilaktik tadbirlarni amalga oshirish.

Xalqaro standart va tajribalarni tatbiq etish: OECD, EU va UNESCO standartlarini milliy qonunchilik va amaliyotga moslashtirish, transchegaraviy AI masalalarini hal qilish.

Maxsus platformalar va mobil ilovalar yaratish: yoshlar huquqlarini himoya qiluvchi onlayn markazlar va mobil ilovalarni joriy etish, AI tizimlarida yuzaga keladigan xavflarga tezkor javob berish imkonini yaratadi.

Monitoring va audit tizimlarini rivojlantirish: AI algoritmlari va tizimlarining faoliyatini doimiy auditdan o'tkazish, diskriminatsiya va noto'g'ri qarorlar oldini olish.

Yoshlar siyosati va targ'ibot ishlari: davlat va nodavlat tashkilotlar orqali yoshlar o'rtasida AI xavfsizligi va huquqiy mas'uliyatni oshirishga qaratilgan treninglar va seminarlar o'tkazish.

Shu tarzda, AI texnologiyalarini tartibga solish va yoshlar huquqlarini himoya qilish bo'yicha tizimli yondashuvlar, jamiyatda adolat, barqarorlik va raqamli

xavfsizlikni ta'minlashga xizmat qiladi. Huquqiy tizimning zamonaviy texnologiyalar va yoshlar ehtiyojlariga moslashuvi, yoshlar huquqiy savodxonligi va onlayn himoyasi AI tizimlarining ijobiy samaralarini oshiradi va salbiy oqibatlarni kamaytiradi.

Xulosa qilib aytganda, AI va huquqiy javobgarlik masalalari nafaqat texnologik, balki ijtimoiy va huquqiy jarayonlarni ham rivojlantirishga xizmat qilishi, yoshlarni himoya qilish va barqaror jamiyat qurishda muhim rol o'ynashi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasi "Shaxsiy ma'lumotlar to'g'risida"gi Qonuni.
3. Jinoyat kodeksi, 2023-yil tahriri.
4. OECD AI Principles, 2019.
5. EU AI Act, 2024.
6. UNESCO Recommendation on the Ethics of AI, 2021.
7. OECD, Artificial Intelligence in Society, 2024.
8. UNICEF, Youth and Digital Risks, O'zbekiston, 2023.
9. Budapesht Konventsiyasi, Council of Europe, 2001.
10. Sun'iy intellekt strategiyasi 2022–2030, O'zbekiston Respublikasi.
11. Floridi, L., Ethics of Artificial Intelligence, Oxford University Press, 2022 – AI etikasi va huquqiy javobgarlik masalalari.
12. Calo, R., Artificial Intelligence Policy and Regulation, Cambridge University Press, 2021 – AI qonuniy tartibga solish va javobgarlik mexanizmlari.
13. West, D., The Future of AI in Society, Brookings Institution Press, 2023 – AI texnologiyalarining ijtimoiy va huquqiy oqibatlari.